

JØDER, KRISTNE OG HEDNINGER I ANTIKKEN

KRITIK OG APOLOGETIK

NYHEDSBREV 3

JULI 2005

Det Teologiske Fakultet

Aarhus Universitet

1. juli 2005

Dette nyhedsbrev er redigeret af Jakob Engberg e-mail je@teo.au.dk.

Satsningsområdet ledes af

Anders-Christian Lund Jacobsen, forskningsadjunkt, Afdeling for Systematisk Teologi (koordinator af aktiviteterne i satsningsområdet Jøder, Kristne og Hedninger i Antikken)

Nils Arne Pedersen, lektor, Afdeling for Kirkekundskab

Anders Klostergaard Petersen, lektor, Afdeling for Religionsvidenskab

Aage Pilgaard, lektor, Afdeling for Gammel og Ny Testamente

Alle, der har modtaget nyhedsbrevet med posten, står på vores adresseliste, som er blevet til på baggrund af adresselister fra *Collegium Biblicum*, *Collegium Patristicum Lundense*, *Forum for Patristik* og *Platonselskabet*.

Såfremt man ikke længere ønsker at være på listen eller af en eller anden grund ikke har modtaget Nyhedsbrevet, skal henvendelse rettes til Bente Stær, e-mail bs@teo.au.dk eller tlf. 8942 2282.

Indhold

1.	<i>Arbejdet i det foregående og kommende år (formandens beretning)</i>	3
2.	<i>Fra satsningsområde til fokusområde</i>	5
3.	<i>Referater fra konference og seminar</i>	
	Ebeltoft	10
	Klitgården	12
4.	<i>Omtale af antologi fra satsningsområdets danske skriftserie</i>	15
5.	<i>Projektpræsentation</i>	
	Martyrakter og apologier	16
6.	<i>Foreløbigt programudkast for kommende seminarer og konferencer</i>	18
7.	<i>Bibliografi</i>	20

Jøder, Kristne og Hedninger i Antikken – Kritik og Apologetik – en rapport om året 2004/2005 og et blik på året 2005/2006

Aktiviteter fra sommeren 2004 til sommeren 2005

Aktiviteterne var i hovedpunkter følgende:

- Månedlige eftermiddagsmøder i form af tekstlæsningsseminarer. Temaerne fremgår af hjemmesiden.
- I januar 2005 afholdtes vores første større konference med knap 40 deltagere, hvoraf de 15 var udlændinge. Konferencen var indholdsmæssigt meget vellykket, og vi fik mange opfordringer til at afholde en ny konference efter samme model. Det høje faglige udbytte skyldes gode oplæg/forelæsninger, og at der var sat lang tid af til fælles drøftelser af oplæggene og konferencens hovedtema. Disse drøftelser var udbytterige, fordi deltagerne var velkvalificerede og indstillede på at indgå i faglig dialog.
- I sommeren 2004 blev det første ph.d-kursus i NorFa-netværket *Nag Hammadi and Gnosticism* afholdt i Helsinki. Der var deltagere fra satsningsområdet.
- I februar 2005, var de fleste af deltagerne (14 personer) i satsningsområdet samlede på Klitgården i Skagen til et internt seminar, hvor vi dels evaluerede og planlagde arbejdet i

satsningsområdet (jvf. ovenfor) og dels havde en række faglige oplæg om jødisk apologetik.

Aktiviteter fra sommeren 2005 til sommeren 2006

- Detaljeret program for efteråret 2005 findes på websiden. Hovedpunkterne i dette år er følgende:
- I august 2005 afholdes det andet seminar i Norfa-netværket 'Nag Hammadi and Gnosticism' på Ebeltoft Parkhotel! I september/oktober 2005 afholdes det første ph.d-seminar i Norfa-netværket 'Early Christianity'. Seminaret afholdes i Athen og koncentrerer om de klassiske og tidligt kristne tolkninger og anvendelser af paideia-tanken. Begge seminarer har deltagelse fra satsningsområdet såvel på senior- som på ph.d-siden.
- Prof. Judith Lieu besøger satsningsområdet som gæsteforsker i 2 uger (5. – 16. september).
- Seminar om Euseb og Athanasios d. 26.- 27. september. Forelæsningerne holdes dels af seminarets egne medlemmer og dels af Jörg Ulrich, Halle og Uta Heil, Graz.

- Besøg af prof. Christoph Riedweg, Wien fra 21. – 25. nov. Riedweg holder tre seminarer/forelæsninger om Porfyrios og Julian Apostata.
- 26.-27. maj, 2006: Seminar om 'Religiøse konflikter og udvekslinger i antikken og i nutiden'.

Bestyrelse

Bestyrelsen består af lektor Anders-Christian Jacobsen (formand/koordinator); lektor Anders Klostergaard Petersen, lektor Nils Arne Pedersen og lektor Aage Pilgaard. Siden sidste nyhedsbrev er professor Per Bilde udtrådt af bestyrelsen.

Forskergruppen

Den tilknyttede forskergruppe, som deltager i de daglige aktiviteter, består i øjeblikket af ca. 20 personer. Vi har desuden kontakt med en større gruppe danske og udenlandske forskere, som på forskellig måde deltager i projektet.

Publicering

Vores danske skriftserie *Antikken og Kristendommen* udkommer på forlaget Anis. I januar 2005 udkom den anden bog i serien med titlen 'Apologetik i Det Nye Testamente'. Denne bog er redigeret af Aage Pilgaard. I øjeblikket er der yderligere to bøger undervejs i denne serie. Den ene om jødisk apologetik; den anden om kristen apologetik i 2. århundrede.

Desuden vil der blive publiceret en bog på engelsk med en del af bidragene til konferencen i Ebeltoft i januar. Bogens titel bliver 'Beyond Reception'. Bogen redigeres af David Brakke, Indiana; Jörg Ulrich, Halle og Anders-Christian Jacobsen, Århus.

Fra satsningsområde til fokusområde

Fra 1. september 2005 indordnes Det Teologiske Fakultets satsningsområde *Jøder, Kristne og Hedninger i Antikken – Kritik og Apologetik* i en ny organisatorisk sammenhæng, idet satsningsområdet bliver en del af fakultetets 'fokusområde', som igen er en del af Aarhus Universitets udviklingskontrakt indgået med forskningsministeret. Det har flere forskellige konsekvenser bl.a. bliver temaet udvidet, ligesom den økonomiske og tidslige ramme også udvides. Det nye 'fokusområde' omtales andet steds i nyhedsbrevet.

På bestyrelsens vegne
Anders-Christian Jacobsen

Fra satsningsområde til fokusområde:

Af Jakob Engberg

Ovenfor kan man læse, at satsningsområdet fra 1. september 2005 bliver en del af Det Teologiske Fakultets *fokusområde* og dermed en del af Aarhus Universitets udviklingskontrakt. Det følgende er et uddrag fra denne udviklingskontrakt:

Det Teologiske Fakultets bidrag til Udviklingskontrakt 2005 (2005-2009)

"Religion som normsætter" er en samlande overskrift over en række forskningsprojekter, fordelt på tre temaer. Disse projekter skal bidrage til en dybere forståelse af religionens afgørende rolle i den formning af kultur og samfund, der har fundet sted igennem historien, og som stadig finder sted.

Tema 1: Kampen om religiøse tekster i antikken – koordinator: Lektor Anders Christian Lund Jacobsen

Temaets fokus er dannelsen af en kristen skriftkanon. Konstruktionen af en normativ kristen skriftkanon havde både et internt og et eksternt perspektiv: Kanondannelsen blev påvirket af de kristnes forhold til allerede foreliggende normative skrifter, nemlig den homeriske og de jødiske skrifter, der var normerende for henholdsvis de klassiske græske (og indirekte for romerske)

traditioner og de jødiske traditioner. Desuden blev kanondannelsen stærkt påvirket af en intern diskussion blandt kristne om, hvilke kristne tekster, der skulle indgå i skrifterne, og hvordan disse skulle fortolkes.

For tiden vindes der flere nye erkendelser med betydning for forståelsen af den historiske proces, der førte frem til dannelsen af en kristen skrifterne, samt for forståelsen af denne skrifternes normative status i samtiden og eftertiden. For det første står det med publiceringen af de jødiske skrifter fra Qumran efterhånden klart, at der ikke ved vor tidsregnings begyndelse forelå nogen entydig af alle jødiske grupper accepteret skrifterne. Det rejser nye spørgsmål vedrørende de kristnes indoptagelse af de jødiske traditioners skrifter i den kristne kanon. For det andet viser forskningen, at kanondannelsen er blevet påvirket af konflikten med det ikke-kristne antikke samfund om, hvilke tekster der skulle danne basis for uddannelse og dannelse. Det rejser bl.a. spørgsmålet om, hvilken status den homeriske kanon havde i det antikke samfund som religiøs og kulturel norm og dermed også spørgsmålet om, hvilken rolle de kristne ønskede, at den kristne kanon skulle spille i det

antikke samfund som erstatning for den homeriske kanon. For det tredje rejser studierne af de koptisk-gnostiske tekster spørgsmålet om, hvilke teologiske synspunkter der ikke var plads til inden for den kristne kanon, hvilke kulturelle og religiøse grupperinger, der var ophavsmænd til disse synspunkter, samt hvordan magt- og organisationsstrukturerne var i den tidlige kristne kirke. På baggrund heraf rejses atter det klassiske dogmehistoriske spørgsmål om forholdet mellem ortodoksi og hæresi i oldkirken, og det bliver muligt at revurdere den klassiske dogmehistories syn på dette forhold.

Temaet *kampen om religiøse tekster i antikken* ligger i direkte forlængelse af Det Teologiske Fakultets igangværende satsningsområdes tema *Jøder, Kristne og Hedninger i Antikken – Kritik og Apologetik*. Dette projekts idé er at undersøge konfrontationerne og den kulturelle, filosofiske og religiøse udveksling mellem forskellige religiøse grupperinger i antikken. Udgangspunktet for undersøgelsen er den ikke-kristne og ikke-jødiske græsk-romerske (traditionelt betegnet som hedensk) kritik af jødedom og kristendom og de jødiske og kristne apologier heroverfor. I det nye tema fokuseres der på, hvilken rolle konkrete religiøse tekster og tekstsamlinger spiller i den positive og negative udveksling mellem forskellige religiøse grupper.

Det er ikke kun på det tematiske plan, der er kontinuitet ved overgangen fra satsningsområde til fokusområde. I udviklingskontrakten lægges der også op til:

- Videreførelse af det samme tværfaglige forskningsmiljø af teologer, religionshistorikere, historikere og filologer.
- Fortsat samarbejde med allerede etablerede internationale forskningsnetværk.
- Videreførelse af satsningsområdets arbejds måde med månedlige seminarer, symposier, konferencer, ph.d.-kurser og undervisningsudbud.
- Videreførelse af satsningsområdets strategi for national og international, populær og videnskabelig publicering og formidling.

På satsningsområdets interne arbejdsseminar på Skagen (se nedenfor) blev der nedsat et udvalg bestående af Marie Gregers Verdoner, Jesper Hyldahl og Jakob Engberg, som skulle komme med et oplæg om det nye fokusområdes temaer. Det foreløbige resultat af dette udvalgsarbejde er skriftligt blevet resumeret som følger:

Kampen om Religiøse tekster i antikken

Arbejdsopgaven består dels i en analyse af historiske faktorer (A), dels i en metodisk og teoretisk

refleksion af mere principiel karakter (B). Titlen angiver antikken som ramme om arbejdet (C).

**A. Historisk kontekst:
Kristendommens udvikling i
antikken:**

Det er hensigten at afgøre hvilke faktorer – historiske og idéhistoriske -, der bliver betydende for, at kristendommen dels udvikler en normativ skriftstradition, dels forholder sig til, hvordan denne tradition legitimt kunne fortolkes. Generelt udvikler kristendommen sig fra at være en åndsinspireret, karismatisk bevægelse til – bl.a. i kraft af udviklingen af embedet - at blive mere organiseret. Den oprindeligt tætte binding (ideologisk såvel som social) til jødedommen ændrer karakter, og kristendommen bliver mere synlig som en selvstændig religion, der er forskellig fra både jødedom og græsk-romersk religion. Der udvikles en række alternative udlægninger af det kristne budskab og der reflekteres over kristendommens trosindhold, og over tid opstår der et behov for bindende læreudsagn, regler og dogmer. Med til denne udvikling hører en forskydning fra det mundtlige til det skriftlige. Sådanne bindende retningslinjer danner ligeledes bolværk mod andre teksters krav på legitimitet med bevidsthed om, hvilke tekster, der holder sig inden for de udstukne rammer.

Man kan ikke se bort fra det forhold, at mange tekster allerede var indfældet i en gudstjenestelig

praksis, som har været bestemmende for, hvilke tekster der kom med i kanon. Det betyder i sidste instans, at de samme tekster selv har medvirket til at udforme de retningslinjer, hvorunder de kunne legitimere deres egen berettigelse. I den sammenhæng skal især fire forhold fremhæves:

- Kristendommens forhold til jødedommen: om de jødiske skrifers status og afgrænsethed. De kristnes krav på de jødiske skrifter som apologetisk motiv. Skrifternes berettigelse og normative status.
- Kristendommens forhold til den antikke græsk-romerske kultur: i hvor høj grad har distancen til græsk-romersk kultur været medvirkende til at fokusere på dannelsen af en kristen skriftstradition som et alternativt dannelsesgrundlag? Hvordan har kontakten mellem kristendom og den omgivende kultur samt de kristnes anvendelse af antikke tekster påvirket kristendommen? Spores der ændringer over tid?
- Kristendommens udvikling hen imod ortodoksi: om den berettigede fortolkning. Konflikten mellem kirkens hovedretning og heterodokse fortolkninger, dels i gnostiske miljøer, dels reflekteret i de kristologiske stridigheder. Om den legitime brug af filosofi.
- Normativitetsdifference mellem kommenteret tekst og kommentar: særlige teksters status som trosfundament.

B. Teoretiske overvejelser over centrale begreber og problemstillinger

Religiøs tekst og normativitet:

Til dette område hører (teoretiske) præciseringer af, hvad en religiøs tekst er, og hvad vi forstår ved normativitet. Er alle periodens tekster i en vis forstand religiøse, eller kan der opstilles afgrænsninger? Hvornår er en tekst religiøs? Er det bestemt af dens indhold? Eller af den praksis, hvori den indgår? Er noget mere normativt end andet?

Normsættende for den enkeltes værdigrundlag eller for det fælleskulturelle? Spørgsmålet om, hvad en religiøs tekst er, og om, hvornår der er tale om en religiøs tekst, samt spørgsmålet om hvad normativitet er, og hvornår en tekst har normativ karakter, skal ikke først og fremmest være genstand for en løsrevet teoretisk refleksion, men må være en del af seminarets løbende arbejdsprogram og derfor afgøres og diskuteres gennem arbejdet med de enkelte tekster.

Religiøse grupper – forestillede samfund:

Følgende antikke grupper af aktører og deres tekster er i fokus: Kristne, jøder, hedninge og kættere.

Nationalismeforskeren B. Anderson har beskrevet nationalisme som en forestilling om et nationalt samfund forestillet som afgrænset fra andre nationale samfund og følgelig en nationalstat som et forestillet

samfund. I Andersons optik er et forestillet samfunds modsætning ikke et *virkeligt* samfund men derimod et samfund, som *ikke er forestillet* – altså et samfund som eksisterer, uden at de individer, som er en del af samfundet, er bevidste herom. For Anderson er forestillede religiøse samfund en parallel til de forestillede nationale samfund. De ovennævnte grupper af kristne, jøder, hedninge og kættere kan måske med fordel diskuteres under inddragelse af dette begreb.

Hermed kommer den processuelle (etablering og) afgrænsning af to forestillede samfund (det kristne og det jødiske) i fokus. I dette fokus ser vi også den processuelle etablering og afgrænsning af to andre forestillede samfund (det hedenske og det kætterske).

"Kampen"

Der er fokus på følgende "kampe" med følgende mål på følgende "slagmarker":

- Intern kamp.
- Ekstern kamp.

- Defensiv ("konserverende") kampmodus og/eller mål.
- Offensiv ("missionerende") kampmodus og/eller mål.

- Kamp om hvilke tekster ("egne" og "andres"), der er normative (mere eller mindre).
- Kamp om rette fortolkning (og fortolkningsmodus) af given tekst (egen eller andres).

- Kamp om skrifers betydning som normsætter i forhold til alternative/bekræftende kilder til status og autoritet (fx åndsinspiration, embede, martyrium, mundtlig overlevering).

C. Antikken

En (tematisk, geografisk og kronologisk) afgrænsning af den del af antikken vi vil fokusere på.

- Tematisk afgrænsning: Antikken som 'akse-tid' (Jaspers 1948): Fokus hviler her på kulturelle mønstre, der kan tilskrives antikken, og stadig kan siges at gøre sig gældende i en nutidig sammenhæng, if. Jaspers især fænomenerne universalisme og spiritualitet. Udviklingen af filosofier/religioner, der forestillede sig som uafhængige af etniske/geografiske grænser, er her særligt interessant. I udbredelsen og fastholdelsen af disse filosofiske/religiøse samfund var skriftligheden afgørende, og væsentlig bliver derfor også fremkomsten af normative religiøse tekster, der forestilles principielt gyldige for enhver.
- Geografisk afgrænsning: Geografisk vil vi arbejde med områder, som var under græsk kulturpåvirkning og politisk indflydelse/dominans og/eller områder, som var under Romersk politisk dominans. Den geografiske afgrænsning ændrer sig altså over tid.
- Kronologisk afgrænsning: 4. årh. f.Kr. til 6. årh. e.Kr. Denne

afgrænsning er motiveret af, at jøderne først fra 4. årh. f.Kr. geografisk set blev en del af antikken. Kronologisk afgrænsning til 6. årh. er én af de konventionelle afgrænsninger af antikken. Derudover motiveres den ved, at det vestlige Middelhav i stigende omfang falder udenfor både romersk politisk herredømme og (direkte) græsk kulturpåvirkning.

På satsningsområdets sommermøde i Per Bildes hjem i Laven blev dette skriftlige oplæg drøftet. Udvalget arbejder på en ny version indeholdende reaktioner fra dette møde.

The Reception of Antique Religion and Culture in Judaism and Christianity.

Midtvejskonference i Ebeltoft

Af Svend Erik Mathiassen

I dagene fra d. 27.-31. januar 2005 afholdt satsningsområdet sin midtvejskonference på Park Hotel i Ebeltoft. Konferencens tema var, *The Reception of Antique Religion and Culture in Judaism and Christianity*. Deltagerne var en række udenlandske og indenlandske gæster samt seminarets faste og flere af de associerede medlemmer. De udenlandske deltagere kom fra USA, Israel, England, Norge, Sverige, Finland, Italien og Tyskland. Indlæggene var på forhånd bestilt af konferencens tilrettelæggere, d.v.s. seminarets bestyrelse, og blev forestået dels af gæsterne, dels af nogle af vore faste og associerede medlemmer. Det overordnede tema fordelte sig på de enkelte dage med fokus på mere specifikke emner. Første dag: "The Reception of Antique Metaphysics and Ethics in Judaism and Christianity", anden dag: "The Reception of Antique Religious Language in Judaism and Christianity", og tredje dag: "The Reception of Antique Literary Genres and Rhetoric in Judaism and Christianity". Dette medførte

indlæg fra ialt 16 veloplagte speakers.

Konferencens form var således: Under forsæde af en *chairman*, en post som på forhånd var tildelt forskellige af seminarets deltagere, havde taleren tre kvarter til disposition, hvorefter en respondent, ligeledes udpeget af tilrettelæggerne, kort kommenterede talerens indlæg. Denne respons, som kunne have form af opposition og rejse yderligere spørgsmål, fungerede som oplæg til diskussion med the *chairman* som ordstyrer. Til respons og diskussion var der afsat ialt tre kvarter.

Christoph Markshies fra Humboldt Universitetet i Tyskland havde desværre i sidste øjeblik måttet melde afbud på grund af sygdom. Dette var så meget desto mere skuffende som han ellers var seminarets første taler, som indledningsvist skulle have markeret hovedtemaet. Programmet blev dog på forbilledlig vis reddet derved at Jörg Ulrich fra Martin Luther Universitetet i Halle-Wittenberg påtog sig at foredrage Christoph Markshies manuskript, som var blevet overdraget ham.

Ved Jörg Ulrichs medvirken gik seminaret således ikke glip af det annoncerede indlæg, og under forsæde af Nils Arne Pedersen og med Per Bilde som respondent fik deltagerne trods savnet af Christoph Markshies alligevel udbytte af dennes bidrag.

Et hovedudbytte af seminaret var, at selv receptionsbegrebet blev bragt til diskussion: Hvad vil det sige, at noget bliver reciperet? Nogle deltagere var skeptiske overfor termen i det hele taget. Er interaktionen mellem de forskellige kulturelle og religiøse observanser i antikken måske af en sådan karakter, at termen *reception* slet ikke er relevant i udforskningen af denne historie? Satsningsområdets bestyrelse besørger en publikation med indlæg fra midtvejskonferencen.

Evaluering, planlægning, jødisk apologetik og pseudo-Justin

Internt seminar, Klitgården, Skagen

Den 21.-23. februar 2005 afholdt satsningsområdet et internt arbejdsseminar. På seminaret, som havde en snes deltagere, var der møder af praktisk karakter og møder med fagligt indhold.

Den praktiske del bestod af evaluering af satsningsområdets hidtidige arbejde og en planlægning og drøftelse af satsningsområdets overgang til fokusområde (se ovenfor). Der blev nedsat et udvalg, som skal fremlægge et oplæg med programudkast for det videre arbejde. Under evalueringen blev der udtrykt stor tilfredshed med det hidtidige arbejde.

Den faglige del bestod dels af Henrik Pontoppidan Thyssens fremlæggelse af hans indledning til en oversættelse af det apologetiske værk *Cohortatio ad Graecos* og dels af indlæg om jødisk apologetik. Den dobbelte faglige dagsorden var bl.a. frugtbar, fordi den kristne forfatter af *Cohortatio ad Graecos* påviseligt var inspireret af jødiske forgængere, fx Filon.

Cohortatio ad Graecos er overleveret sammen med skrifter af Justin. Der er enighed om, at skriftet ikke kan tilskrives Justin. Derfor benævnes forfatteren *Pseudo-Justin* og skriftet er ud fra dets indhold blevet dateret til det 3. århundrede. I sit oplæg argumen-

terede Henrik Pontoppidan Thyssen for den svejtsiske forsker Christoph Riedwegs tese fra 1994 om, at forfatteren var Markellos af Ankyra, og at skriftet skal dateres til 4. århundrede.

Anders Klostergaard Petersen diskuterede i sit indlæg om Makkabæerbøgerne kan betegnes som apologetiske skrifter. Først påpegede han det problematiske heri:

- Ingen af bøgerne holder sig indenfor nogen apologetisk genre.
 - I alle fire bøger savner vi almindeligt forekommende apologetiske motiver.
 - Der er ingen forskningstradition for at betragte Makkabæerbøgerne som apologetiske.
 - De fire bøger er forskellige hvad angår genre, stil og teologi.
- Herefter argumenterede han for, at det alligevel er frugtbart at analysere dem med henblik på apologetiske elementer, idet de alle fire forudsætter det han betegnede som en apologetisk bevidsthedsform.

Ellen Juhl Christiansen analyserede i sit indlæg den jødiske forfatter, Artapanos' arbejde som et apologetisk skrift. Hun gjorde rede for, at skønt Euseb på baggrund af

Alexander Polyhistor daterer Artapanos' virke til det 1. århundrede f.Kr., så er der intet til hinder for at datere ham så tidligt som til midten af det 3. århundrede. Ellen Juhl Christensen argumenterede for, at det var Artapanos' hovedformål at påvise:

- At alt værdifuldt og prisværdigt i ægyptisk kultur, historie (også militære bedrifter) og også religion skyldtes store jødiske personligheder som fx Josef og Moses.
- At jøderne alene dyrker den højeste Gud.

Dette hovedformål betegnede Ellen Juhl Christiansen som apologetisk. Endeligt argumenterede hun for, at Artapanos' indflydelse på kristne apologeter kun var indirekte med Josefus og Alexander Polyhistor som mellemmand.

Den både direkte og indirekte indflydelsesrige jødiske forfatter Filon blev behandlet i to indlæg. I det første analyserede Jesper Hyldahl dels Filons praktiske brug af allegori i fortolkningen af jødiske hellige skrifter og dels hans mere teoretiske overvejelser over og begrundelser for hvordan og hvorfor skriften bør fortolkes allegorisk. Jesper Hyldahl påviste, at Filons brug af allegori (og hans teoretiske overvejelser herover) forudsatte et vist "ubehag" ved en mere bogstavelig fortolkning. Af Filon fremgår det altså, at den mere bogstavelige fortolkning var under "angreb", at dette gav anledning til

"anfægtelser", og at allegori var et middel til at afvise disse angreb og anfægtelser. Jesper Hyldahl argumenterede for, at Filons allegoriske forsvar snarere sigtede på at befæste intellektuelle jøder (og Filon selv), end på at overbevise eventuelle hedenske kritikere. Heraf følger at anfægtelse og angreb på denne "front" snarere hidrørte fra en intern jødisk debat end fra nogen aktiv hedensk anti-jødisk polemik.

Anderledes forholdt det sig på den politiske front som Per Bilde i sit oplæg om Filon som politisk apologet analyserede. I dette oplæg var Filons to på hinanden følgende skrifter (fra år 41 og 42 e.Kr.) om de voldelige uroligheder i Alexandria mellem byens jødiske og hedenske befolkning i centrum. Disse skrifter forudsatte en direkte konfrontation mellem jøder og hedninger og var foranlediget af en konkret jødisk frygt for at de romerske myndigheder (fortsat) ville give de alexandrinske jøder skylden for denne konfrontation. Per Bilde påviste at Filon i forsøget på at fjerne ansvaret fra jøderne betjente sig af en række klassiske apologetiske motiver og argumenter.

To indlæg var også "helliget" den jødiske historiker, Flavius Josefus. Begge indlæg var af Per Bilde. I det første diskuterede Per Bilde Josefus' skrift Contra Apionem. Det fremgår af dette skrift, at jøderne mødte kritik fra det

omgivne samfund, men ifølge Per Bilde var det ikke kun Josefus' formål med dette skrift defensivt at afvise en sådan kritik – det var også Josefus' formål at missionere/propagandere for jødedommen overfor ikke-jøder. Vi ser, at kristne apologetiske skrifter tilsvarende havde missionerende/propaganderende formål. Per Bildes argumentation tyder på, at samtidens jøder havde et større fokus på mission, end den nyeste forskning med Martin Goodman i spidsen har antaget.

Det sidste indlæg om Josefus og af Per Bilde fokuserede på en diskussion af, om og i givet fald på hvilken måde Josefus' skildring af den Jødiske Krig kan betegnes som apologetisk. Per Bilde gjorde rede for, at værket i forskningshistorien er blevet betegnet som:

- Personligt apologetisk, altså et forsvar for Josefus egen rolle i krigen (rettet mod andre jøder eller, sjældnere fremført, andre romere).
- Apologetisk for Rom og/eller det flaviske kejserhus (rettet mod jøder).
- Politisk apologetisk (for besindige jøder i forhold til romerne).
- Teologisk apologetisk (i forhold til jøder, som skulle forstå nederlaget uden at miste troen på Gud og i forhold til ikke-jøder, som ikke skulle fortolke nederlaget som et udtryk for jødernes guds afmagt).

Per Bilde argumenterede for, at den teologiske og den politiske apologetik i Josefus' værk var integreret. Dette bekræfter den moderne tese om, at religion og politik i antikken sjældent lod sig adskille, og at tanken om at man kan sondre mellem religion og politik dybest set er kristen.

Alle indlæg blev fulgt af en livlig og frugtbar debat både om konkrete forhold i de konkrete tekster og mere almene forhold om forståelse af apologetik og valg af den rette faglige terminologi. Vi kan alle se frem til, at de seks faglige indlæg om jødisk apologetik skal udkomme som et bind i satsningsområdets danske skriftserie.

Omtale af antologi fra satsningsområdets danske skriftserie

Apologetik i Det Nye Testamente, red. Af Aage Pilgaard, Anis 2005.

Af Aage Pilgaard

I Nyhedsbrev nr. 2 refererede jeg fra seminaret om "apologetik i Ny Testamente", der blev afholdt i januar 2004. Jeg kan oplyse, at seminarets bidrag nu er udkommet i bogform under titlen "apologetik i Det Nye Testamente" (176 sider). Bogen indgår i den skriftserie, der under titlen *Antikken og Kristendommen* blev annonceret i det første nyhedsbrev. Som det blev fremhævet i den forbindelse, er der tale om en serie, der henvender sig til "et alment interesseret publikum i Norden". Bogen fordrer således ikke specialviden som forudsætning, men kan læses af enhver, der er interesseret i apologetiske problemers betydning i den ældste kristendom, sådan som de kommer til udtryk i en række nytestamentlige skrifter. Som seminaret er også bogen tilegnet den første professor i teologi ved Aarhus universitet, Johannes Munck, i anledning af 100-året for hans fødsel, og den indledes med en artikel om Munck af lektor Sigfred Pedersen. Bidragene beskæftiger sig med så centrale områder som Paulus (A. Klostergaard Petersen), lidelseshistorien (N. Willert),

Johannesevangeliet (K. Bro Larsen), Apostlenes Gerninger (Aa. Pilgaard), Første Petersbrev (E. Juhl Christiansen), Johannes' Åbenbaring (G. Hallbäck) og de apokryfe nytestamentlige skrifter (H. Kjær Nielsen).

Martyrberetninger og apologier år 124-212

Post.doc.-projekt under satsningsområdet

Af Jakob Engberg

Tertullian adresserede i år 196 et forsvarsskrift for de kristne (*Apologeticum*) til Romerrigets guvernører. I indledningen til dette skrift hævdede han, at det var hans hensigt at give guvernørerne mulighed for at møde sandheden skriftligt, i en situation hvor de havde afskåret sig fra at høre den mundtligt i retten. Projektet består i en systematisk sammenligning og analyse af kristne apologier og martyrberetninger fra perioden år 124-212. Overordnet undersøger jeg den eventuelle sammenhæng mellem de to typer af kilder, om apologierne i forlængelse af Tertullians tankegang kan ses som skrevet i forsvarstalers sted. Ikke at nogen af de bevarede apologier skulle være skrevet til konkret forsvar for nogen af martyrerne i de bevarede martyrberetninger. Kun, at det er frugtbart at undersøge, om der er sammenhæng mellem:

- a) de anklager martyrer mødte under statholderes forhør, og de beskyldninger apologeter afviste?
- b) martyrernes (for)svar på den ene side og apologeternes (for)svar på den anden?

Fra årene 124-212 har vi bevaret (fragmenter af) ni kristne apologetiske skrifter, som var adresseret til romerske kejsere eller magistrater. Disse apologier skyldes syv forskellige forfattere. Det er et åbent spørgsmål om de ni apologier blev læst af de kejsere og magistrater, de var adresseret til. Vi har intet spor af at myndighederne skulle have reageret på apologierne, men sammenligningen mellem de bevarede martyrakter og de bevarede apologier kan under inddragelse af mere almene teser om den kejserlige forvaltning bidrage til en afklaring af dette spørgsmål.

Fra årene 124-212 har vi fem martyrberetninger skrevet kort efter martyrernes død. Fire andre beretninger om martyrier i denne periode, indeholder samtidige passager. Konfrontation mellem martyr og magistrat er central i disse beretninger. Traditionelt har man ment, at beretningerne ret ordret gengav forhøret, idet man har antaget, at de var skrevet af øjenvidner og/eller, at de var afskrifter fra romerske forhørsprotokoller. Det fremgår af ægyptiske papyri, at retsprotokoller blev solgt til private. Den

traditionelle antagelse er altså plausibel men naturligvis langt fra påvist. Det er evident at de bevarede martyrakters dialoger mellem martyr og magistrat har været genstand for en litterær bearbejdelse. Sammenligningen mellem de bevarede martyrakter og de bevarede apologier vil her igen kunne bidrage til en afklaring.

Forskningslitteratur om apologier på den ene side og martyrberetninger på den anden er omfattende. Imidlertid har apologierne fra årene 124-212 og de samtidige martyrberetninger aldrig været genstand for en sådan systematisk sammenlignende analyse.

Projektet er blevet til i forlængelse af mit ph.d.-projekt på Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet, *Reaktioner på Kristendommen i Romerriget*. Under arbejdet på denne afhandling deltog jeg i satsningsområdets aktiviteter.

Projektets første år er finansieret af de midler til post.-doc. forskning som satsningsområdet blev tildelt af Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet. Jeg vil søge yderligere finansiering fra fonde.

Foreløbigt programudkast for kommende seminarer og konferencer

Euseb/Athanasios-seminar

Date	Subject	Speaker
26-27 Sept	Seminar: Eusebius and Athanasios	
26 Sept		
10.00h-12.00h	What does Eusebius Defend and Explain?	Jörg Ulrich
13.30h-15.30h	Eusebius' Apologetic Writings <i>Praeparatioevangelica</i> and <i>Demonstratioevangelica</i>	Jörg Ulrich
16.00h-18.00h	Jews and Pagans in Eusebius' Church History	Marie Verdoner
27 Sept		
10.00h-11.30h		
13.00h-15.30h	Athanasios' Apologetic Double Work <i>Contra gentes</i> and <i>De incarnatione Verbi</i>	Uta Heil
16.00h-17.30h	Athanasios and the Early Alexandrine Apologetics	Anders-Christian Jacobsen

Seminar med Christoph Riedweg

21-25 Nov	Professor Christoph Riedweg visits til Faculty of Theology	
22 Nov	Porphyry about Christ and the Christians: Philosophy from oracles and Against the Christians in Comparison	Christoph Riedweg
23 Nov	Julian's Valuation of the Mosaic God	Christoph Riedweg
24 Nov	The Philosophical Framework of Cyril of Alexandria's Refutation Contra Iulianum	Christoph Riedweg

Seminar: Religious Conflicts and Exchanges in Antiquity and Today

26 – 27 May 2006	Seminar: Religious Conflicts and Exchanges in Antiquity and Today	Anders-Christian Jacobsen
26 May 2006 – afternoon	What can Contemporary Religious Dialogue Learn from History?	Viggo Mortensen
26 May 2006 – afternoon	Religious Critique and Apologetics in the Antiquity as Background for present Religious Dialog	Anders-Christian Jacobsen
26 May 2006 – evening	Rudimentary Ideas of Religious Liberty in the Antiquity – Compared with the Rise of the Modern Idea of Religious Liberty (1500-1800)	Peter Widmann
27 May 2006 – morning	A Senatorial Life in Between	Maijastina Kahlos
27 May 2005 – morning	European Muslims in a Cultural and Religious Middle Position	Inge Liengaard
27 May 2006 – afternoon	Middle East Conflicts in Antiquity	
27 May 2006 – afternoon	Middle East Conflicts Today	

**Publikationsliste for satsningsområdet Jøder, kristne og Hedninge i Antikken:
1/1 2003 til 31/12 2004**

Samlet oversigt over publikationer indenfor følgende kategorier kan ses på www.teo.au.dk/forskning/aktuelt/jkh:

1. Monografier:
2. Bidrag i antologier
3. Artikler i internationale tidsskrifter
4. Artikler i danske tidsskrifter
5. Videnskabelige anmeldelser
6. Kommentarer og videnskabelig debat
7. oversættelser, udgivelser (f.eks. oversættelse med indledning og noter) og leksikonbidrag
8. Anden forskningsformidling (herunder hører oplysende og formidlende bøger og artikler, interviews i trykte og elektroniske medier, folkelige foredrag m.m.)
9. Redaktionsarbejde
10. Konferencebidrag

Nedenstående liste inkluderer kun publikationer indenfor kategorierne 1-4:

Per Bilde

1. Monografier:

En religion bliver til. En undersøgelse af kristendommens forudsætninger og tilblivelse indtil år 110, 2. rev. udg.

København: Anis 2003 (572 s.).

2. Bidrag i antologier:

"Athen og Jerusalem", i: Henrik Bolt-Jørgensen m.fl. (red.): *Levende ord. Græsk, Latin, oldtidskundskab.*

Vejle: Klassikerforeningens Kildehæfter 2003, s.27-32.

3. Artikler i internationale tidsskrifter:

"Flavius Josephus stellt den Griechen und Römern das Judentum vor", *Welt und Umwelt der Bibel*, 32, 2004, 28-35.

4. Artikler i danske tidsskrifter:

"Fra huskult til basilika. Udviklingen af tidlig kristen arkitektur fra Det Nye Testaments 'huse', den kristne kultbygning i Dura-Europos og andre tidlige

kultbygninger til Kejser Konstantins basilikaer", *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, 45, 2004, 3-20.

Jakob Engberg

1. Monografier:

Reaktioner på kristendommen i Romerriget. Omvendelse og modstand ca. år 50-250.

Ph.d. afhandling. Odense 2004 (391 s.).

René Falkenberg

1. Monografier:

Grundlaget for erkendelse. Teksterne Eugnostos' brev og Sophia Jesu Christi fra Nag Hammadi-biblioteket og Berlineragnostikeren i oversættelse med indledning og kommentarer ved René Falkenberg & Jesper Hyldahl, *Bibel og historie* 25, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2003 (203 s.).

4. Artikler i danske tidsskrifter:

"Se, jeg har lært jer den fuldkomnes navn": Matthæusevangeliets missionsbefaling og dåbsformel i Nag Hammadi-biblioteket" i *DTT* 67 (2004) s. 96-108.

Anders Chr. Jacobsen

2. Bidrag til antologier:

Apologetik - et forsøg på en definition

Bidrag til/in: *Perspektiver på Origenes' Contra Celsum*, red. af/ed. by René Falkenberg & Anders-Christian Jacobsen. København: Anis, 2004, 13-26.

Kelsos og Origenes

Bidrag til/in: *Perspektiver på Origenes' Contra Celsum*, red. af/ed. by René Falkenberg & Anders-Christian Jacobsen. København: Anis, 2004, 27-48.

3. Artikler i internationale tidsskrifter:

Origen on the human body

Bidrag til/in: *Origeniana Octava*, red. af/ed. by Lorenzo Perrone. Leuven, Uitgeverij Peeters, 2003, Vol. I, s. 649-656.

Logos - Physician and Teacher: Christology and Soteriology in *Contra Celsum* Adamantius. *Journal of the Italian Research Group on "Origen and the Alexandrian Tradition"* 9, 2003, 78-94.

4. Artikler i danske tidsskrifter:

Et oldkirkeligt perspektiv på forsoningstanken
Kritisk Forum for Praktisk Teologi 95, 2004, 2-17.

Barnet, Haven og Væksten. En konstruktiv reformulering af Irenæus' eskatologi med henblik på dens eksistentielle og præsentiske elementer
Patristik (<http://www.patristik.dk/Patristik.htm>) 1 (1), 2004
(<http://www.patristik.dk/Patristik1.pdf>), 1-21.
Første nummer af internettidsskriftet "Patristik". Hver artikel har et selvstændigt ISBN-nummer.

Den ortodokse Grønkjær
Præsteforeningens Blad 93 (25), 2003, 546-558.
Anmeldelse af og kommentar til Niels Grønkjærs disputats: Kristendommen mellem gnosis og ortodoksi.

Jesper Hyldahl

1. Monografier:

Det religiøse sprogs dynamik. Forholdet mellem Guds transcendens og menneskets sprog i 2. til 3. århundredes gnostiske og kristne tænkning.
Ph.d. afhandling, Århus 2003 (233 s.).

Grundlaget for erkendelse. Teksterne Eugnostos' brev og Sophia Jesu Christi fra Nag Hammadi-biblioteket og Berlineragnostikeren i oversættelse med indledning og kommentarer ved René Falkenberg & Jesper Hyldahl.
Bibel og historie 25, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2003 (203 s.).

2. Bidrag til antologier:

Origenes og Bibelen: Den fortalte historie og den skjulte betydning. Allegori som apologetisk strategi i Origenes' *Contra Celsum*.
Bidrag i *Perspektiver på Origenes' Contra Celsum*, red. René Falkenberg og Anders-Christian Jacobsen, *Antikken og Kristendommen* 1, København: Anis, 2004, p. 117-128.

4. Artikler i danske tidsskrifter:

Den gnostiske myte som retorik.
I *Dansk Teologisk Tidsskrift, København*; 67(4): 241-258, 2004.
Sproget som symbol hos Klemens af Alexandria.
I <http://www.patristik.dk>. *Patristik, Århus*; (2): 1-18, 2004.

Kasper Bro Larsen.

2. Bidrag i antologier:

"Visdommen, hvor finder man den? Kristendommen som højeste visdom i Contra Celsum"

Bidrag til/in: Perspektiver på Origenes' Contra Celsum, red. af/ed. by R. Falkenberg og A. Chr. Lund Jakobsen. København: Anis, 2004, s. 103-115.

4. Artikler i danske tidsskrifter:

"Viden og erkendelse i Johannesevangeliet. En semio-narrativ undersøgelse i retning af problematikken vedrørende gnosis og doketisme i det fjerde evangelium"

Dansk Teologisk Tidsskrift 66 (2003), 81-106.

Junior/Senior: Thomasevangeliet i videnslitteraturens klassiske dilemma"
Collegium Biblicums Årsskrift 2004, 17-29.

Nils A. Pedersen

1. Monografier:

Demonstrative Proof in Defence of God: A Study of Titus of Bostra's "Contra Manichaeos." The work's sources, aims and relation to its contemporary theology.

Leiden: Brill, 2004, Nag Hammadi & Manichaean Studies; Vol. 56, ISBN 90 04 13883 8, ISSN 0929-2470, 575s.

4. Artikler i danske tidsskrifter:

Kristendom og skole i oldtidens Antiokia

Dansk Teologisk Tidsskrift 67. årg., 2004, 1-14.

Anders Klostergaard Petersen

2. Bidrag i antologier:

Det Ny Testaments brug af Det Gamle Testamente

Bidrag til/in: Det står skrevet. Essays om 2000 års Bibelfortolkning, red. af/ed.

by Niels Thomsen og Henrik Brandt Pedersen. Frederiksberg: Anis 2004, 13-22.

Domesticeringen af Sokrates - en apologetisk topos

Bidrag til/in: Det brede og det skarpe. Religionsvidenskabelige studier. En gave til Per Bilde på 65 års dagen, red. af/ed. by Armin W. Geertz, Hans Jørgen Lundager Jensen og Jens Peter Schjødt. Frederiksberg: Anis, 2004, 167-79.

Paraenesis in Pauline Scholarship and in Paul - an Intricate Relationship

Bidrag til/in: Paraenesis. Moral Exhortation in Early Christianity and in Late Antiquity, BZBW 125, red. af/ed. by James Starr and Troels Engberg-Pedersen. Berlin/New York: Walter De Gruyter 2004, 267-95.

Origenes' Contra Celsum som apologi

Bidrag til/in: Perspektiver på Origenes' Contra Celsum, Antikken og kristendommen vol. 1, red. af/ed. by René Falkenberg og Anders Christian Lund Jakobsen. Frederiksberg; Anis 2004, 49-68.

Between Old and Novelty. The Problem of Acculturation of Early Christianity Illustrated by the Use of the Phoenix Motif

Bidrag til/in: Jerusalem, Alexandria, Rome. Studies in Ancient Cultural Interaction in Honour of A. Hilhorst, JSJ Series vol. 82, red. af/ed. by Florentino Garzía Martínez and Gerald P. Luttikhuisen. Leiden: Brill, 2003, 147-64.

Formaning og syndfrihed

Bidrag til/in: Den nye Paulus og hans betydning, red. af/ed. by Troels Engberg-Pedersen. København: Gyldendal, 2003, 222-51.

The Notion of Demon - Open Questions to a Diffuse Concept

Bidrag til/in: Die Dämonen. Demons. Die Dämonologie der israelitisch-jüdischen und frühchristlichen Litteratur im Kontext ihrer Umwelt. The Demonology of Israelite-Jewish and Early Christian Literature in Context of their Environment, red. af/ed. by Armin Lange, Hermann Lichtenberger und K.F. Diethard Römheld. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003, 23-41.

4. Artikler i danske tidsskrifter.

Leve kætteren

Kritisk Forum for Praktisk Teologi 94 (2003), 2-12.

Rhapsodomantik, mannakorn og tommelfingervers

Religionsvidenskabeligt Tidsskrift 43 (2003), 5-24.

Tage Petersen.

1. Monografier:

"Alt kommer jo på øjet an, der ser" En analyse af kosmologien i de såkaldt dualistiske tekster i Corpus Hermeticum.

Ph.d.-afhandling, København 2003 (224 s.).